

Ὀντολογία καί ἠθική

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ

Ἡ ἠθική ἔχει ἐπικρατήσῃ πλέον ὀριστικά στή ζωή μας, ἀλλά καί στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Διδάσκεται στά σχολεῖα καί στίς Θεολογικές Σχολές καί ἀποτελεῖ γιά ὅλους τούς χριστιανούς κάτι ἰσάξιο – ἂν ὄχι μεγαλύτερο καί σπουδαιότερο – ἀπό τό Δόγμα. Ἡ παράβαση τοῦ Δόγματος εἶναι διαρκῶς καί περισσότερο ἀνεκτή στήν κοινωνία, ἀλλά καί στήν Ἐκκλησία, ἐνῶ ἡ παράβαση τῆς ἠθικῆς εἶναι ἀπαράδεκτη.

Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι στήν Ὁρθόδοξη παράδοσή μας, ἡ ἠθική, ἀκόμα καί ὡς ὅρος, εἶναι ἄγνωστη μέχρι τά νεότερα χρόνια. Δέν ἀπαντᾷ σχεδόν καθόλου στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε διδασκόταν στά Σχολεῖα μέχρι πρόσφατα. Πρόκειται γιά ὅρο δυτικῆς προελεύσεως, ὁ ὁποῖος ὅμως, ὅπως καί τόσα ἄλλα, ἐδραιώθηκε στήν Ἐκκλησία μας. Τό τραγικό εἶναι ὅτι μέ τή συντηρητικότητα πού χαρακτηρίζει τήν Ἐκκλησία μας δέν μπορούμε νά παρακολουθήσουμε τή ρευστότητα πού χαρακτηρίζει τήν ἠθική στή Δύση καί αὐτό δημιουργεῖ διαρκῶς καί πιό πολύ ἓνα χάσμα μεταξύ τῆς Ἐκκλησίας μας καί τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ὑποχρεώνεται ἐκ τῶν πραγμάτων νά προσαρμόζεται στίς μεταβολές τῆς ἠθικῆς πού συντελοῦνται στίς δυτικές κοινωνίες. Τά παραδείγματα εἶναι ἄφθονα: διαζύγιο, ἐξώγαμες καί προγαμιαῖες σχέσεις, ὁμοφυλοφιλία, εὐθανασία κ.λπ. Ποῦ θά ὀδηγήσῃ αὕτη ἡ κατάσταση; Μέ ποιά κριτήρια θά τοποθετεῖται ἡ Ἐκκλησία στίς ἐκάστοτε μεταβολές τῆς ἠθικῆς;

Ἡ ρευστότητα αὕτη τῆς ἠθικῆς μαρτυρεῖ ὅτι ἀπό μόνη της δέν μπορεῖ νά δικαιώσῃ τήν ὑπαρξή της καί νά διεκδικήσῃ ἀπόλυτο κύρος καί αὐθεντία. Γιά ὅσους πιστεύουν στόν Θεό καί εἶναι μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τό κύρος καί ἡ αὐθεντία τῆς ἠθικῆς τοποθετοῦνται στό *θέλημα τοῦ Θεοῦ*, ὅπως αὐτό ἐκφράζεται καί διατυπώνεται στήν Ἀγία Γραφή, τήν Ἱερά Παράδοση καί τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλά ἐδῶ δημιουργοῦνται τεράστια προβλήματα. Ποίος μπορεῖ νά ἐρμηνεύσῃ αὐθεντικά τό *θέλημα τοῦ Θεοῦ*; Στόν Ρωμαιοκαθολικισμό τά πράγματα εἶναι ἀπλά: μόνον ἡ Ἐκκλησία, ὅπως αὕτη ἐκφράζεται τελικά ἀπό τόν Πάπα, ἐρμηνεύει σωστά καί ὑποχρεωτικά γιά τούς πιστούς τό *θέλημα τοῦ Θεοῦ*. Γιά τούς προτεστάντες, ἐρμηνευτής τοῦ θείου θελήματος εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἀγία Γραφή, ἀλλά καί αὕτη ἔχει ἀνάγκη ἐρμηνείας. Ἐτσι ἐπαφίεται στούς εἰδικούς ἐρμηνευτές τῆς Γραφῆς ἡ ἐρμηνεία της, πράγμα πού ὀδηγεῖ σέ μεγάλη ποικιλία ἀντιλήψεων ὡς πρός τό τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ἡ Ἀγία Γραφή γιά συγκεκριμένα ἠθικά ζητήματα. Οἱ συντηρητικοί κατά γράμμα ἐρμηνευτές τῆς Βίβλου (οἱ λεγόμενοι «φονταμενταλιστές») διαφέρουν ριζικά ἀπό τούς λεγόμενους «φιλελευθέρους», οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν πίσω ἀπό τό γράμμα τοῦ κειμένου τό τί ἤθελε νά πεῖ ἡ Γραφή, τοποθετώντας

σήμερα τό κείμενο τῆς Βίβλου στό ἱστορικό τῆς πλαίσιο καί σχετικοποιώ-
ντας ἔτσι τό νόημά του: πολλά ἀπό ὅσα λέγει ἡ Γραφή ὀφείλονται σέ πολι-
τισμικές ἐπιδράσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί δέν ἔχουν κύρος καί αὐθεντία
γιά κάθε ἐποχή.

Στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τά πράγματα εἶναι ἀκόμη πιό πολύπλοκα,
ιδίως στά νεότερα χρόνια. Ποιός ἐρμηνεύει αὐθεντικά τό θέλημα τοῦ Θεοῦ
ὡς πρός τά ἠθικά ζητήματα; Ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς τρεῖς τάσεις στήν Ὁρθοδοξία
σήμερα:

α) Ἡ «φονταμενταλιστική» στάση, πού θυμίζει τόν ἀκράιο συντηρητικό
Προτεσταντισμό: ἡ κατά γράμμα ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς ἀποκαλύπτει τό θέ-
λημα τοῦ Θεοῦ. Χωρία τῆς Γραφῆς συλλέγονται καί παρατίθενται αὐτούσια,
γιά νά ὑποστηριχθοῦν οἱ ἀπαντήσεις στά ἠθικά ἐρωτήματα. Σ' αὐτά προ-
στίθενται ἐπίσης, μέ τόν ἴδιο «φονταμενταλιστικό» τρόπο, καί χωρία ἀπό
τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ὡς ἐρμηνεῖες τῶν βιβλικῶν χωρίων εἴτε
ὡς προσθήκες σ' αὐτά μέ τή μορφή τῶν Ἱερῶν Κανόνων στήν κατά γράμμα
ἐρμηνεία τους. Ἡ τάση αὕτη τείνει σήμερα νά γίνεῖ ἡ ἐπικρατέστερη στήν
Ὁρθοδοξία.

β) Ἡ «νομικιστική» τάση, πού θυμίζει τόν Ρωμαιοκαθολικισμό· τήν
αὐθεντία σέ θέματα ἠθικῆς τήν ἔχουν οἱ θεσμοί τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως
οἱ ἐπίσκοποι, εἴτε ἀτομικά –σπανιότερα– εἴτε συνοδικά. Ἡ τάση αὕτη
καλλιεργεῖται ἰδιαίτερα στήν Ἑλλάδα σήμερα μέ τή δημιουργία «Συνοδικῶν
Ἐπιτροπῶν», πού ἀσχολοῦνται μέ θέματα ἠθικῆς, καί μέ ἐπίσημες συνοδικές
ἀποφάσεις καί διακηρύξεις ὡς πρός τήν «ἐπίσημη» θέση τῆς Ἐκκλησίας γιά
τά ζητήματα αὐτά. Πάντως, ἐνῶ στό Βατικανό ἡ τάση αὕτη ἔχει ἐπικρατήσει
πλήρως, στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἀκόμη στήν ἀρχή της. Δέν ἔχομε
ἀκόμη ἐπίσημες διακηρύξεις τῆς Ὁρθοδοξίας σέ θέματα ἠθικῆς, ἂν καί ἡ
πίεση πρός τήν κατεύθυνση αὕτη εἶναι ἰσχυρή. Κάτι μέσα στό κύτταρο τῶν
ὀρθόδοξων ἀντιδρᾷ πρός τή «νομικιστική» αὕτη τάση.

γ) Ἡ «χαρισματική» τάση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ αὐθεντική ἐρμηνεία
τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ βρίσκεται σέ ὀρισμένους «πνευματικούς»
ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι μέ τό χάρισμα τῆς διακρίσεως καί τῆς διορατικό-
τητας ἀποφαίνονται, εἴτε γενικά εἴτε κατά περίπτωση, ὡς πρός τό τί εἶναι
ἠθικά ὀρθό. Ἡ τάση αὕτη γνωρίζει σήμερα ἀρκετή διάδοση στήν Ὁρθόδοξη
Ἐκκλησία καί τείνει νά ἐκτοπίσει τίς ἄλλες δύο, πού ἀναφέραμε.

Ἡ παράλληλη συνύπαρξη αὐτῶν τῶν τριῶν τάσεων δέν ἐμφανίζει μέχρι
στιγμῆς καμία δυσκολία. Πρέπει ὅμως νά θεωρεῖται βέβαιο ὅτι οἱ δυσκο-
λίες θά ἐμφανιστοῦν, διότι πολλοί πιστοί θά κληθοῦν νά ἐπιλέξουν μεταξύ
αὐτῶν πού τούς λέγει ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία καί αὐτῶν πού τούς συνιστοῦν
οἱ πνευματικοί τους, ὅταν, ὅπως εἶναι βέβαιο, δέν θά συμπίπτουν πλήρως
πάντοτε καί σέ ὅλα τά θέματα.

Ἡ πολυπλοκότητα αὐτῆς τῆς καταστάσεως πού ἐπικρατεῖ στήν
Ὁρθοδοξία μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἠθική καθαυτή εἶναι μιά ἔννοια προβληματική
γιά τήν Ὁρθόδοξη Παράδοση. Πρόκειται γιά κάτι πού μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ'
ἔξω καί δέν εἶναι φυσικό στοιχεῖο τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἡ Ὁρθόδοξη παράδο-
σή μας ποτέ δέν ἐξαντλοῦσε τό ἐνδιαφέρον της οὔτε ἔδινε προτεραιότητα

στό τί ὁ ἄνθρωπος κάνει, ἀλλὰ προχωροῦσε καί ἐπέμενε στό τί ὁ ἄνθρωπος εἶναι. Αὕτη ὑπῆρξε πάντοτε ἡ εἰδοποιός διαφορά μεταξύ τῆς Δυτικῆς καί τῆς Ὁρθοδόξου προσεγγίσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καί αὕτη ἀκριβῶς καθιστᾷ πολύ σημαντικό τό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ στό συνέδριο αὐτό: ποιά εἶναι ἡ σχέση μεταξύ ἠθικῆς καί ὄντολογίας;

Στήν ταπεινή αὕτη εἰσήγηση θά προσπαθήσουμε πρῶτα νά διευκρινήσουμε τήν ὁρολογία: τί ἐννοοῦμε ὅταν κάνουμε λόγο γιά ὄντολογία καί τί ὅταν μιλοῦμε γιά ἠθική; Στή συνέχεια θά ἐξετάσουμε τή σχέση αὐτῶν τῶν δύο μεταξύ τους στό πλαίσιο τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας: βρίσκονται πάντοτε σέ ἄρμονική σχέση μεταξύ τους ἡ ἠθική καί ἡ ὄντολογία; Τέλος, θά προσπαθήσουμε νά δοῦμε μέ ποιόν τρόπο θά μπορούσαμε νά φθάσουμε σέ μιά ὄντολογική ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς ὑπό τό φῶς τοῦ Εὐαγγελίου καί τῆς Ὁρθοδόξου παραδόσεως.

Ἡ ἔννοια τῆς ὄντολογίας

Ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος ὁ ὅρος, ὄντολογία εἶναι ὁ λόγος περί τοῦ ὄντος. Ὁ ὅρος δέν χρησιμοποιεῖται στή φιλοσοφία παρά μόνον τόν 17ο αἰῶνα γιά πρώτη φορά ἀπό τόν Goclenius (*Lexikon Philosophicum*, 1613) καί πιό ἀνεπτυγμένα τό 1656 ἀπό τόν Glauberg (*Metaphysica de Ente*), γιά νά ἐπιβληθεῖ ὀριστικά τόν 18ο αἰῶνα ἀπό τόν Ch. Wolff (*Philosophia prima sive ontologia*, 1729). Ἐκτοτε ὅλοι οἱ δυτικοί φιλόσοφοι, ἄλλοτε τροποποιώντας τήν ἀρχική σημασία τοῦ ὅρου (Kant, Hegel, Heidegger, Husserl κ.λπ.) καί ἄλλοτε ἀπορρίπτοντάς την ἀπό τήν παραδοσιακή θέση της στή μεταφυσική (Lévinas), δέν μποροῦν νά ἀποφύγουν τήν ἐνασχόλησή τους μέ αὐτήν. Ἡ ὄντολογία κατέχει πλέον κεντρική θέση στή φιλοσοφία.

Δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ λεπτομερῶς μέ τήν ἱστορία τῆς ὄντολογίας. Θά ἀρκεστοῦμε στό νόημα πού τῆς ἔδωσε ὁ ἰδρυτής της (ἂν καί χωρίς νά χρησιμοποιεῖ τόν ὅρο) Ἀριστοτέλης, δηλαδή ὡς τῆς ἐπιστήμης τοῦ «ὄντος καθ' ὃ ὡς ὄντος», ὡς τοῦ εἶναι καί τοῦ οἶον εἶναι, ὡς αὐτοῦ πού ὁ Ἀριστοτέλης θά ὀνόμαζε οὐσία μέ τή διπλή ἔννοια πού ὁ φιλόσοφος αὐτός ἔδινε στόν ὅρο, δηλαδή τήν πρώτη οὐσία, πού εἶναι τό συγκεκριμένο ὄν, καί τή δεύτερη οὐσία, πού εἶναι τό γενικό καί καθολικό ὄν (π.χ. Σωκράτης = πρώτη οὐσία· ἄνθρωπος = οὐσία δευτέρα).

Τό ὄντολογικό ἐρώτημα στήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία κυριαρχεῖτο πάντοτε ἀπό τήν ἀντίθεση μεταξύ τοῦ εἶναι καί τοῦ γίνεσθαι. Ἡ παρατήρηση τοῦ Ἡρακλείτου ὅτι «πάντα ρεῖ» καί τίποτα δέν εἶναι σταθερό (δέν μπορεῖ κανεῖς νά πηδῇ δύο φορές στό ἴδιο ποτάμι) δημιουργοῦσε στόν ἀρχαῖο Ἕλληνα ὑπαρξιακή ἀνασφάλεια: ἂν ὅλα μεταβάλλονται, τότε τί εἶναι ἀληθινό; Πῶς μπορούμε νά λέμε ὅτι ἓνα ὄν εἶναι αὐτό καί ὄχι κάτι ἄλλο; Πῶς μπορούμε νά δίνουμε στά ὄντα ὀνόματα, νά τά ταυτίζουμε, νά μὴν τά συγχέουμε καί νά μὴν ἀμφιβάλλουμε γιά τήν ἀλήθεια; Τό πρόβλημα, λοιπόν, τῆς ὄντολογίας δέν εἶναι θεωρητικό οὔτε δευτερεῦον. Ἐχει νά κάνει μέ τήν ἀλήθεια τῶν ὄντων, πού σημαίνει μέ τή βεβαιότητα ὅτι μπορούμε νά συμφωνήσουμε τελικά οἱ ἄνθρωποι γιά τό τί εἶναι ἀληθινό καί τί ψεύτικο, τί εἶναι προσωπική γνώμη καί τί εἶναι σταθερή καί ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια.

Ἡ ὄντολογία μᾶς ἐξασφαλίζει τὴ βεβαιότητα, τὴν ὁποία ἡ ρευστότητα καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση.

Τί εἶναι, λοιπόν, τὸ σταθερὸ καὶ ἀμετάβλητο στοιχεῖο σέ κάθε ὄν, πού μᾶς ἐπιτρέπει νά τὸ θεωροῦμε ἀληθινὸ παρά τὴ μεταβλητότητά του; Ὁ Πλάτων προτείνει ὅτι, ἐνῶ πράγματι τὰ ὄντα, ὅπως παρουσιάζονται στὴν κοινὴ ἐμπειρία μεταβάλλονται, ἀλλάζουν συνεχῶς, γεννιοῦνται καὶ πεθαίνουν, οἱ ἰδέες αὐτῶν τῶν ὄντων εἶναι σταθερές καὶ ἀμετάβλητες (ἐνα δέντρο μπορεῖ νά φθαρεῖ καὶ νά πεθάνει, ἀλλὰ ἡ ἰδέα τοῦ δέντρου παραμένει, καὶ αὐτὸ εἶναι πού μᾶς ἐπιτρέπει νά κάνουμε λόγο γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ δέντρου). Χωρὶς τίς ἀθάνατες ἰδέες δέν ὑπάρχει ἀλήθεια, ὅλα εἶναι ἀπλή «γνώμη». Ἄλλοι ἀρχαῖοι φιλόσοφοι τοποθετοῦσαν ἄλλοῦ τὴ σταθερότητα τῶν ὄντων (Θαλῆς= τὸ νερό, Ἀναξίμενης= τὸν ἀέρα, Πυθαγόρειοι= τοὺς ἀριθμούς κ.λπ.), ἀλλὰ ἓνα πράγμα ἦταν σέ ὅλους κοινόν, ὅτι γιὰ νά βροῦμε τὴ σταθερὴ ἀλήθεια τῶν ὄντων πρέπει νά ἀναζητήσουμε τὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προήλθαν τὰ ὄντα. Ἀληθινὸ καὶ σταθερὸ εἶναι μόνο τὸ ἀρχικό, ἡ πρώτη αἰτία, γιατί ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ κίνηση καὶ ἡ φθορά καὶ ἡ μεταβολή. Ἡ ὄντολογία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι *πρωτολογικὴ*. Μόνο γυρίζοντας πίσω βρίσκομε τὴν ἀλήθεια.

Τὸ ὄντολογικὸ ἐρώτημα τὸ κληρονόμησαν καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ ἦταν Ἕλληνες, δηλαδή μετεῖχαν στόν πολιτισμό, τὴν παιδεία καὶ τὴ νοοτροπία πού εἶχαν διαμορφωθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τοὺς ἀπασχολοῦσε, συνεπῶς, καὶ αὐτοὺς τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας ἐν ὧσιν τῆς φθορᾶς καὶ τῆς μεταβλητότητας τῶν ὄντων. Ἀφοῦ ὅλα μεταβάλλονται καὶ πεθαίνουν, τί εἶναι σταθερὸ καὶ ἀληθινόν;

Ὅρισμένοι ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Ὠριγένης, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀσπάστηκαν τὴν πρωτολογικὴ ὄντολογία τοῦ Πλατωνισμοῦ: ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων βρίσκεται στὴν ἀρχή, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔπесαν καὶ στὴν ὁποία καλοῦνται νά ἐπιστρέψουν. Ὅτι εἶναι αἰσθητό, φθαρτό καὶ μεταβλητό, ὅπως τὸ σῶμα, δέν εἶναι ἀληθινόν. Μόνο οἱ ψυχές εἶναι ἀληθινές, ἀφοῦ μόνο αὐτές εἶναι αἰώνιες, πάντα ὑπῆρχαν καὶ πάντα θά ὑπάρχουν.

Τὸ κύριο ὅμως ρεῦμα τῆς Πατερικῆς Θεολογίας δέν υἱοθέτησε αὐτὴ τὴν ὄντολογία. Δύο ὑπῆρξαν τὰ κρίσιμα σημεία στὰ ὁποία στηρίχθηκε ἡ ὄντολογία τῶν Πατέρων:

α) Ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων δέν βρίσκεται στὴν ἀρχή τους, ἀλλὰ στό τέλος τους. Τόν δρόμο πρὸς αὐτὴ τὴν ἐσχατολογικὴ ὄντολογία τὸν ἄνοιξε πρῶτος ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος μέ τὴ θέση ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν πλάστηκε τέλειος ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀλλὰ νήπιο, τὸ ὁποῖο μέσα στόν χρόνο θά ἀσκοῦσε τὴν ἐλευθερία του, γιὰ νά τελειωθεῖ στὰ ἔσχατα. Ἡ ἀλήθεια, συνεπῶς, τῶν ὄντων δέν βρίσκεται στὴν ἀρχή τους, ἀλλὰ στό τέλος τους ὅχι σ' αὐτὸ πού ἦταν, ἀλλὰ σ' αὐτὸ πού θά εἶναι.

β) Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων βρίσκεται στό τέλος τους, ὁ χρόνος καὶ ἡ ρευστότητα τῶν ὄντων, ἡ ὁποία τρόμαζε τόσο πολὺ τὸν ἀρχαῖο Ἕλληνα, γίνεται γιὰ τὸν χριστιανὸ στοιχεῖο τῆς ὄντολογίας: μόνο μέσα ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ ἀπὸ τὸ φθαρτό αὐτὸ σῶμα μπορεῖ νά φτάσουν

τά ὄντα στό ἀληθινό εἶναι τους. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Πλατωνισμός ἀναζητοῦσε τήν ὄντολογία ἔξω ἀπό τόν χρόνο καί τό σῶμα, οἱ Πατέρες ἔβλεπαν τόν χρόνο καί τό σῶμα ὡς ὄντολογικές προϋποθέσεις τῆς ἀλήθειας τῶν ὄντων: χωρίς χρόνο καί σῶμα δέν ὑπάρχουν ἀληθινά τά κτιστά ὄντα.

Δύο ἦταν οἱ λόγοι πού ὑποχρέωσαν τοὺς Πατέρες νά ἀλλάξουν κατ' αὐτόν τόν τρόπο τήν ἀρχαία ἐλληνική ὄντολογία. Ὁ ἕνας ἦταν ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων εἶναι ὁ Χριστός. Αὐτό σημαίνει ὅτι, ὅπως τονίζει ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὅλη ἡ δημιουργία, ὅλα τά ὄντα ὑπάρχουν ἀληθινά μόνο ἐν ὅψει τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ, τό ὁποῖο ὁλοκληρώνεται στά ἔσχατα. Τό Μυστήριο τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὅμως ἀδιανόητο χωρίς χρόνο καί σῶμα, μέσα ἀπό τά ὁποῖα ἀσκεῖται ἡ ἐλευθερία ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι. Ἡ Χριστολογία, συνεπῶς, στήν Πνευματολογική τῆς ἔννοια ὑποχρεώνει τοὺς Πατέρες νά μετατοπίσουν τήν ὄντολογία ἀπό τήν ἀρχή στό τέλος καί νά ἐνσωματώσουν στήν ὄντολογία τόν χρόνο, τήν Ἱστορία καί τό σῶμα, τρεῖς πραγματικότητες πού ἡ ἀρχαία ἐλληνική σκέψη δέν μπορούσε νά τίς ἐντάξει στήν ὄντολογία τῆς.

Ἄς κρατήσουμε, λοιπόν, γιά τό θέμα μας τά χαρακτηριστικά αὐτά τῆς Πατερικῆς ὄντολογίας, γιατί θά μᾶς χρειαστοῦν στήν ἐξέταση τῆς σχέσης μεταξύ ὄντολογίας καί ἠθικῆς. Ὅταν λέμε ὄντολογία, ἐννοοῦμε τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας τῶν ὄντων –κάτι κοινό μεταξύ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καί πατερικῆς σκέψεως– ὄχι ὅμως ἔξω ἀπό τόν χρόνο, τήν ἱστορία καί τόν ὑλικό κόσμο, ἀλλά μέσα σ' αὐτά, καί ὄχι στήν ἀρχή τῶν ὄντων, ἀλλά στό τέλος τους.

Τό νόημα τῆς ἠθικῆς

Ἡ ἠθική διαφέρει ἀπό τήν ὄντολογία κατά τό ὅτι ἐνδιαφέρεται ὄχι γιά τήν ἀλήθεια τῶν ὄντων, γιά τό εἶναι ἢ τήν ὑπαρξη τῶν ὄντων, ἀλλά γιά τήν *πράξη* καί τή *συμπεριφορά*, ὅπως αὐτή διαμορφώνεται ἐπὶ τῇ βάσει ὀρθολογικῶν ἀρχῶν. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ὄντολογία ἀναφέρεται σέ ὅλα τά ὄντα καί τήν ἀλήθειά τους, ἡ ἠθική περιορίζεται μόνο στόν ἄνθρωπο καί τίς πράξεις του. Τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς ἠθικῆς σέ σχέση μέ τήν ὄντολογία εἶναι τά ἑξῆς:

α) *Ἡ ταύτιση τοῦ εἶναι μέ τό πράττειν*. Αὐτό ἀποτέλεσε χαρακτηριστικό τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας καί θεολογίας ἤδη ἀπό τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες (Τερτυλλιανός), μέ ἀποκορύφωση στή Σχολαστική θεολογία τοῦ Μεσαίωνα, στήν ὁποία, ὅπως ἔδειξε ὁ Gilson, τό εἶναι ἔγινε συνώνυμο μέ τό πράττειν σέ σημεῖο πού καί ὁ Θεός, ὡς τό κατεξοχήν ὄν, νά θεωρηθεῖ ὡς *actus purus*. Ἡ δυτική σκέψη ὄντολογοποιεῖ τήν πράξη, δηλαδή τήν κά-νει τό ἔσχατο σημεῖο ἀναφορᾶς, πράγμα πού εὐνοεῖ τήν ἀπολυτοποίηση τῆς ἠθικῆς.

β) *Ἡ ὀρθολογοποίηση τῆς συμπεριφορᾶς*. Ἡθικό εἶναι ὅ,τι συμπίπτει μέ τόν ὀρθό λόγο. Αὐτό σημαίνει ὅτι, ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὀρθός λόγος εἶναι οἱ ιδέες τοῦ ἀγαθοῦ κ.λπ. (Πλάτων), τότε ἠθικό εἶναι ὅ,τι εἶναι ἰδεατό: ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά συμπεριφέρεται σύμφωνα μέ ὀρισμένα ἰδανικά, πού δέν προέρχονται ἀπό τήν ἐμπειρία, ἀλλά ἐπιβάλλονται σ' αὐτήν. Ἄν ὅμως ὀρθός λόγος εἶναι ἡ ὠφέλεια, ἡ εὐδαιμονία κ.λπ., ὅπως ἐπικράτησε τελικά

στή Δύση, τότε ήθικό είναι ό,τι έξυπηρετεί τούς σκοπούς αυτούς. Ή ήθική γίνεται έτσι έρμαιο του όρθολογισμού.

γ) *Η έπιβολή του άνθρωπίνου λόγου στή φύση.* Όσο και άν φαίνεται παράξενο, ή ήθική δέν μπορεί ποτέ νά σεβαστεί τή φύση. "Όταν ίσχυριζόμαστε ότι κάτι είναι ήθικό διότι είναι «φυσικό» ή «φυσιολογικό», αυτό πού έχουμε κατά νου είναι όχι ή φύση όπως πράγματι είναι, αλλά όπως θά ήταν λογικό νά είναι. Έτσι άφύσικη χαρακτηρίζεται ή άταξία, ένώ στήν πραγματικότητα, όπως άποδεικνύει ιδιαίτερα στίς μέρες μας ή φυσική έπιστήμη, τίποτε δέν είναι πιό φυσικό άπό τό χάος, τήν άναστάτωση και τήν άπροσδιοριστία. Παρόμοια παραδείγματα θά μπορούσε νά άναφέρει κανείς άπό τή σεξουαλική ήθική ή άπό τήν κοινωνική ζωή (γάμος, οίκογένεια κ.λπ.). Ή έπιτυχία τής φύσεως στήν ήθική δέν είναι παρά μία έπιβολή του άνθρωπίνου λόγου στή φύση. Κραυγαλέο και τραγικό συνάμα παράδειγμα είναι τό οικολογικό πρόβλημα: μέ βάση τήν όρθή λογική φυσικό θεωρήθηκε τό νά ύπηρετεί ή φύση τόν άνθρωπο μέ τίς γνωστές συνέπειες. Άκόμα και σήμερα πού άναπτύσσεται μία οικολογική ήθική, ή κύρια φροντίδα είναι πώς θά όργανωθεί όρθολογικά ή ανθρώπινη συμπεριφορά μέ σκοπό τή μεγαλύτερη ώφέλεια του ανθρώπου και όχι ό σεβασμός τής ίδιας τής φύσεως. Ή ήθική είναι έξ όρισμού άνθρωποκεντρική και όρθολογική, και γι' αυτό δέν μπορεί ποτέ νά είναι όντολογική.

Γιά τούς λόγους αυτούς ή ήθική βρίσκεται σέ σύγκρουση μέ τήν όντολογία τών Πατέρων, όπως τήν περιγράψαμε πρό όλίγου. Ή πατερική όντολογία είναι, όπως είδαμε, έσχατολογική. Ή ήθική έξαντλείται στή συμπεριφορά και τό πράττειν. Δέν τήν άπασχολεί ή φθορά και ό θάνατος, δέν έχει ως στόχο τό «άεί είναι» παρά μόνο τό «εϋ είναι», και αυτό μέ έμφαση στό «εϋ» παρά στό «είναι». Τό νά είσαι καλός άνθρωπος άρκει, δέν πειράζει πού πεθαίνεις. Ή όντολογία στοχεύει στό νά νικήσεις τόν θάνατο, ένώ ή ήθική στό νά νικήσεις τό κακό, ώσάν ό θάνατος νά μήν ήταν τό μέγιστο κακό, ό «έσχατος έχθρός», όπως τόν άποκαλεί ό Παϋλος. Ή ήθική μέ τόν τρόπο αυτό ρίχνει στάχτη στά μάτια του ανθρώπου, γιά νά μή βλέπει πώς είναι θνητός και πώς σέ τελική άνάλυση ή ήθική δέν του προσφέρει τίποτε μπροστά στον θάνατο.

Άλλά μέ τόν τρόπο αυτόν ή ήθική συγκρούεται μέ τήν πατερική όντολογία στήν άξιολόγηση του σώματος. Ή ύποτίμηση του θανάτου συνοδεύεται άναπόφευκτα άπό τήν ύποτίμηση του σώματος, γιατί αυτό είναι ό κατεξοχήν φορέας του θανάτου. Έτσι, ένώ ή πατερική θεολογία, λόγω τής όντολογίας της, είναι ύποχρεωμένη νά διδάσκει τήν άνάσταση στά έσχατα τών σωμάτων, ή ήθική δέν ενδιαφέρεται γιά κάτι τέτοιο. Στή μέν ιδεαλιστική-πλατωνίζουσα μορφή της άρκείται στήν άθανασία τής ψυχής, στή δέ όρθολογιστική-εϋδαιμονιστική μορφή της στήν κοινωνική και άτομική εϋτυχία. Καμία ήθική δέν μάς ύποχρεώνει νά πιστέψουμε στήν άνάσταση τών σωμάτων, όπως αντίθετα, καμία όντολογία, πού δέν άπορρίπτει τό σώμα ως όντολογικό στοιχείο τών όντων, δέν μπορεί λογικά νά είναι συνεπής, άν δέν διδάσκει τήν έπιβίωση, μέ κάποιο τρόπο, τών σωμάτων. Όντολογία χωρίς νίκη κατά του θανάτου είναι άδιανόητη, γιατί

τό «εἶναι» ενός ὄντος χωρίς τό «ἀεί εἶναι» εἶναι ψεύτικο. Ἄν τό ὄν αὐτό ἔχει ὡς ὄντολογικό χαρακτηριστικό του τό σῶμα, ὅπως συμβαίνει στήν πατερική θεολογία, τότε τό «ἀεί εἶναι» προϋποθέτει ὅπωςδήποτε ἀνάσταση ὄχι ἀπλῶς νεκρῶν, ἀλλά σωμάτων.

Συνέπεια τῆς σύγκρουσης ὀντολογίας καί ἠθικῆς

Εἴπαμε στήν ἀρχή ὅτι τό θέμα μας φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως θεωρητικό, ἀλλά δέν εἶναι. Καιρός τώρα νά τό δείξουμε. Θά ἀναφέρουμε μερικά παραδείγματα, πού μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἠθική καί ἡ ὀντολογία προσεγγίζουν καί ἀντιλαμβάνονται διαφορετικά τή χριστιανική ζωή σέ καίρια ὑπαρξιακά θέματα.

1. *Τό πρόβλημα τῆς ἁμαρτίας.* Τί εἶναι ἡ ἁμαρτία; Γιά τήν ἠθική ἡ ἁμαρτία εἶναι πρόβλημα ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ἐκτροπή ἀπό ἕναν κώδικα ἠθικῶν ἀρχῶν, εἴτε δοσμένων ἀπό τόν Θεό εἴτε συμφωνημένων ἀπό τήν κοινωνία (δημοκρατία). Γιά τήν ὀντολογία ἡ ἁμαρτία εἶναι ἀπόρροια τοῦ θανάτου: «ἐφ' ᾧ [=θανάτῳ] πάντες ἥμαρτον». Γιά τήν ἠθική ἁμαρτάνομε γιατί παραβαίνουμε κάποιον νόμο, γιά τήν ὀντολογία γιατί εἴμαστε θνητοί.

Οἱ συνέπειες τῶν δύο αὐτῶν προσεγγίσεων τῆς ἁμαρτίας εἶναι τεράστιες. Στήν ἠθική ἀντιμετώπιση τῆς ἁμαρτίας καλλιεργεῖται ἡ πεποίθηση, ἡ ἔστω ἡ ἐλπίδα, ὅτι τό κακό μπορεῖ νά νικηθεῖ μέ τήν ἀνθρώπινη προσπάθεια. Αὐτό δίνει τροφή σέ Μεσσιανισμούς ποικίλων τύπων, μερικούς ἀπό τοὺς ὁποίους ζήσαμε καί στήν ἐποχή μας. Στήν ὀντολογική προσέγγιση ὁμολογεῖται ὅτι μέχρις ὅτου νικηθεῖ ὁ θάνατος, πού γεννᾷ τήν ἁμαρτία, τό κακό θά ὑπάρχει μέ διάφορες μορφές.

Ἄλλη φοβερή συνέπεια εἶναι ὅτι στήν ἠθική ἀντίληψη τῆς ἁμαρτίας εἶναι νοητή ἡ διαβάθμιση τῆς ἁμαρτωλότητος σέ «καλύτερους» καί σέ «χειρότερους» ἀνθρώπους. Ἡ ἠθική τοῦ Φαρισαίου τῆς παραβολῆς, ὅπως καί ἡ ἀστική ἠθική τῆς κοινωνίας μας, ἀνήκουν σ' αὐτή τήν κατηγορία. Φυλακίζομε μέ ἄνεση τοὺς κακοὺς καί ἐξαπατοῦμε τοὺς ἑαυτοὺς μας μέ τήν ἐτικέτα τοῦ «καλοῦ». Εἶναι πολύ φυσικό αὐτό, γιατί ἡ ἠθική συμπεριφορά εἶναι μετρήσιμη καί διότι τό τί εἶναι καλό καί τί κακό τό καθορίζει ὁ ἀνθρώπινος λόγος –ἡ ἔστω κάποιο θεῖο θέλημα ἐρμηνευόμενο πάντα ἀπό τόν ἀνθρώπινο λόγο. Στήν ὀντολογική ὁμως προσέγγιση τῆς ἁμαρτίας αὐτό εἶναι ἀδύνατο. Αὐτό πού καθορίζει τί εἶναι καλό καί τί εἶναι κακό δέν εἶναι ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἀλλά ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων. Καί ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι ὅτι ὅλα τά κτιστά ὄντα ὑπόκεινται στή φθορά καί στόν θάνατο, καί συνεπῶς ὅλοι μας εἴμαστε ἁμαρτωλοί («ἐφ' ᾧ –θανάτῳ– πάντες ἥμαρτον»).

Τό ὅτι ἡ ἁμαρτία πηγάζει ἀπό τόν θάνατο, δηλαδή ἀπό τήν ὀντολογία καί ὄχι ἀπό τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά, ἀκούγεται περίεργο. Εἶναι ὁμως γνωστό ὅτι ἂν δέν ὑπῆρχε ὑποσυνείδητα ὁ φόβος τοῦ θανάτου, κανένα ἀπό τά πάθη δέν θά μᾶς καταλάμβανε: οὔτε ἡ φιληδονία, οὔτε ἡ φιλαργυρία, οὔτε τό μίσος, οὔτε ἡ ἐπιθετικότητα –ὅλα αὐτά καί ἄλλα παρόμοια ὑποκρύπτουν τήν προσπάθεια καί τό ἄγχος τῆς αὐτοβεβαιώσεως καί ἐπιβιώσεώς μας ἐνόψει τοῦ θανάτου πού μᾶς ἀπειλεῖ. Ἡ ἁμαρτία ἔχει ὀντολογικές καί ὄχι ἠθικές ρίζες.

“Όταν αυτό γίνει κατανοητό, ή διάκριση μεταξύ «καλών» και «κακών» ανθρώπων εξαφανίζεται. Έπικρατεί ή μοναχική άρετή τής αυτομεμφίας, ή όντολογική –όχι ή ήθική και, συνεπώς, ψεύτικη– ταπείνωση, και προπαντός ή *άγάπη* πρὸς τοὺς *άμαρτωλούς* –και, συνεπώς, και πρὸς τοὺς *έχθρούς*, όχι από καθήκον, αλλά από όντολογική συγγένεια. “Όταν αγαπᾶς τόν πλησίον σου ως έαυτόν, τόν αγαπᾶς ως θνητόν, ὅπως ὁ έαυτός σου, τόν αγαπᾶς συνεπώς ως άμαρτωλόν, ὅπως ὁ έαυτός σου, διότι τίποτε δέν εἶναι όντολογικά πιό άληθινό από τήν κοινή θνητότητά μας.

Μέ τόν τρόπο αυτόν ή άμαρτία προσλαμβάνει όντολογικά τό νόημα τής *άστοχίας*. Αυτό εἶναι φανερό μέ πολλούς τρόπους, κατεξοχήν ὁμως στήν περίπτωση τής άναπαραγωγής. Γιατί συνέδεσαν οἱ Πατέρες (Γρηγόριος Νύσσης, Μάξιμος κ.λπ.) τήν άμαρτία μέ τή σεξουαλική ένέργεια; Πολλοί διαμαρτύρονται γι’ αυτό και άποδίδουν αυτή τή θέση σέ μοναστικές άκρότητες. Μέ ήθικά κριτήρια ρωτοῦν: εἶναι ή σεξουαλικότητα «κακό»; Εἶναι ὁ γάμος και ή άναπαραγωγή άμαρτία; Άλλά οἱ Πατέρες δέν σκέπτονται ήθικά. Τίποτε από αυτά δέν εἶναι ήθικά επιλήψιμο, ὥστε νά δημιουργεῖ ένοχές και νά έπισύρει τιμωρίες. Τά κριτήρια εἶναι όντολογικά και συνδέονται μέ αυτό πού όνομάσαμε «άστοχία». Μέ τήν άναπαραγωγή ὁ άνθρωπος –άλλά και τά ζῶα– στοχεύουν στήν υπέρβαση τοῦ θανάτου, στήν επιβίωση τοῦ συγκεκριμένου ὄντος. Άντ’ αὐτοῦ ὁμως επιτυγχάνουν μόνο τήν επιβίωση τοῦ εἶδους, και αυτό άγνωστο μέχρι τότε, ενώ τό συγκεκριμένο ὄν, πού παράγεται, εἶναι θνητό ἤδη από τή σύλληψή του. Όντολογικά, λοιπόν, ή τεκνοποιία εἶναι άμαρτωλή: «έν άμαρτίαις έκίσσησέ με ή μήτηρ μου» (πρβλ. έρμηνεία τοῦ Μαξίμου). Η ήθικοποίηση τής άμαρτίας οδηγεῖ εἴτε στόν πουριτανισμό εἴτε στήν άσυδοσία και έλευθεριότητα. Η όντολογική προσέγγιση οδηγεῖ στή συναίσθηση τής φυσικής μας άστοχίας και συνεπώς σέ δύο χαρακτηριστικές πεποιθήσεις: ὅτι *κανείς δέν εἶναι άναμάρτητος* «μία ήμέρα ὡ ή ζωή αὐτοῦ», και ὅτι *ή φύση πάσχει όντολογικά* και δέν μπορούμε νά έναποθέσουμε σ’ αὐτήν τήν έλπίδα τής σωτηρίας μας.

2. *Τό πρόβλημα τής σωτηρίας*. Η ήθική δίνει έλπίδες βελτιώσεως τών ανθρώπων μέσω τής όρθολογικής συμπεριφορᾶς. Η όντολογία δέν δίνει καμιά τέτοια έλπίδα. “Όσο καλοί και ἄν γίνουμε, έφόσον πεθαίνουμε, τό κακό θά υπάρχει. Πρέπει νά νικηθεῖ ὁ θάνατος γιά νά νικηθεῖ τό κακό, και αυτό δέν μπορεί νά προέλθει από τή θνητή φύση μας. Χρειαζόμαστε μιá *νέα γέννηση*, ἄλλη από τή βιολογική, και αυτό άκριβώς προσφέρει ὁ Χριστός μέ τό σῶμα Του, μέσα στοῦ ὁποῖο πεθαίνουμε κατά τό Βάπτισμα και ξαναγεννιόμαστε σέ νέα ζωή. Αὐτή εἶναι ή μόνη έλπίδα σωτηρίας μας –όχι ή άρετή, ή ήθική ζωή, ή άσκησή μας κ.λπ. Χωρίς Χριστό και Έκκλησία δέν υπάρχει σωτηρία και ὁ λόγος εἶναι ἕνας: ή σωτηρία εἶναι όντολογική και όχι ήθική υπόθεση, εἶναι νίκη κατά τοῦ θανάτου.

“Όταν αυτό γίνει άντιληπτό, ή ήθική υποχωρεῖ μπροστά στήν όντολογία. Η Έκκλησία δέν σώζει μέ αυτά πού κάνει (κήρυγμα, θρησκευτικές πράξεις, φιλανθρωπία, διακηρύξεις περί ήθικής κ.λπ.), αλλά μέ *αὐτό πού εἶναι*. Και τί εἶναι ή Έκκλησία; Εἶναι ἕνα πλέγμα σχέσεων πού καταργοῦν τόν θάνατο μέ ἕναν τρόπο υπάρξεως πού δέν εἶναι ήθική, δηλ. σύστημα άρχών

συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ κοινωνία προσώπων κατὰ τό πρότυπο τῆς Ἁγίας Τριάδος. Καί ἐδῶ ἡ διάκριση μεταξύ ἠθικῆς καί ὄντολογίας εἶναι σημαντική.

Στὴν ἠθική τὰ πρόσωπα τὰ ταυτίζομε βάσει τῶν ιδιοτήτων τους (καλός-κακός κ.λπ.). Στὴν προσωπική ὄντολογία οἱ ιδιότητες δέν καθορίζουν τό πρόσωπο. Αὐτό προκύπτει ἀπό τή θεολογία τῆς Ἁγίας Τριάδος, στήν ὁποία τὰ πρόσωπα δέν διακρίνονται βάσει τῶν ἠθικῶν ἢ φυσικῶν ιδιοτήτων τους, γιατί αὐτές εἶναι κοινές στά τρία Πρόσωπα (π.χ. ἡ παντοδυναμία, ἡ ἀγαθότητα, ἡ παντογνωσία κ.λπ.). Ἄν αὐτό μεταφερθεῖ στά ἀνθρώπινα πρόσωπα μέσα στήν Ἐκκλησία, καταργεῖται ἡ ἠθική, ἡ ὁποία πάντοτε διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους μέ βάση τίς ιδιότητές τους (καλός, κακός, εὐφυής, σοφός κ.λπ.). Στὴν Ἐκκλησία καταργοῦνται οἱ φυσικές καί ἠθικές ιδιότητες, συνεπῶς καί ἡ ἠθική: «τά μωρά τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνη...». Ἡ Ἐκκλησία δέν στηρίζεται στά φυσικά ἢ ἠθικά χαρίσματα τῶν μελῶν της, ἀλλὰ στά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἀναπληρώσει ὅλα τὰ ἐλλείποντα ἀπό φυσικῆς, ἀλλὰ καί ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἔτσι ἡ σωτηρία πού προσφέρει ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι ἡ ἠθική βελτίωση τῶν ἀνθρώπων, ὅπως συχνά ὑποστηρίζεται. Ἡ Ἐκκλησία περιλαμβάνει στοὺς κόλπους της τόσο πολλοὺς ἠθικά ἐπιλήψιμους, ὥστε νά γράφει ὁ Ἄπ. Παῦλος πρὸς τοὺς Γαλάτας: «εἰ γάρ ἀλλήλους δάκνετε καί κατεσθίετε, βλέπετε μή ὑπ’ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε».

Στό σημεῖο αὐτό τίθεται τό θέμα τῆς ἀγιότητας. Ἐχει ἐπικρατήσει νά ταυτίζεται ἡ ἀγιότητα μέ τὴν ἠθική τελειότητα. Ἀκόμη καί ἡ ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται στά ἐγχειρίδια Δογματικῆς (π.χ. Ἀνδρούτσου, Τρεμπέλα κ.ἄ.) ὡς ἠθική τελειότητα. Ἀλλὰ αὐτό προσκρούει ὄχι μόνο στίς ἐπιστολές τοῦ Παύλου, ὅπου οἱ πιστοὶ καλοῦνται «ἅγιοι» παρά τὰ ὅσα γράφει, ὅπως εἶδαμε, στοὺς Γαλάτες, ἀλλὰ καί σέ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μας. Ἔτσι αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ὅπως ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία κ.ἄ. ἀναγνωρίζονται ὡς ἅγιοι, παρά τό ὅτι διέπραξαν πράξεις ἠθικά ἐπιλήψιμες, ὅπως ἡ τύφλωση τοῦ υἱοῦ της ἀπὸ τὴν Εἰρήνη, ὁ φόνος τῶν 500 ἱερέων τοῦ Βάαλ ἀπὸ τὸν Προφήτη Ἠλία κ.λπ. Μέ τὰ σημερινὰ ἠθικά κριτήρια πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας μας θά εἶχαν ἀποκλειστεῖ. Ἡ Ἐκκλησία μᾶς ἀγιάζει ὄχι μέ τὴν ἠθική βελτίωσή μας, ἀλλὰ μέ τὴ *μετάνοια*, δηλαδή μέ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ὄντολογικοῦ γεγονότος τῆς ἁμαρτωλότητάς μας. Μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια δικαιώνεται ὁ τελώνης καί καταδικάζεται ὁ ἠθικά ἄψογος Φαρισαῖος.

Γιὰ μιά ὄντολογική ἠθική;

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν γίνεται φανερό ὅτι ὄντολογία καί ἠθική δέν συμπίπτουν στήν Ὁρθόδοξη παράδοσή μας. Ἡ ὄντολογία ἐνδιαφέρεται γιὰ τό «αἰε εἶναι» καί βλέπει τὴν ἁμαρτία ὡς ἀποτέλεσμα ἢ ἔκφραση τῆς διακοπῆς τῆς κοινωνίας τῆς κτίσεως μέ τὸν Θεό καί τῆς δουλείας της στὸν θάνατο. Ἡ ἠθική πιστεῦει στήν ὀρθολογική ὁργάνωση τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ὥστε νά περιορίζονται ὅσο εἶναι δυνατόν οἱ ὀδυνηρές συνέπειες τοῦ κακοῦ στή ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Δέν τὴν ἀπασχολεῖ ὁ θάνατος, οὔτε ἐπιδιώκει νά μᾶς λυτρώσει ἀπὸ αὐτόν. Διερωτᾶται ὅμως κανεὶς: ἄραγε ἡ ὄντολογία δέν

ἐπιδρᾷ καθόλου στήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά; Μήπως θά μπορούσε νά γίνει λόγος γιά μιά ὄντολογική ἠθική;

Ἄν σκεφθεῖ κανεῖς ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἱεροὶ κανόνες κ.λπ. εἶναι γεμάτα ἀπό ἐντολές καί νοθεσίες γιά τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά, τό συμπέρασμα εἶναι εὐκολο ὅτι ἡ Ἐκκλησία κάθε ἄλλο παρά ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Αὐτό, ἄλλωστε, ἔχει ὀδηγήσει στήν ἐμφάνιση τῆς λεγόμενης «Χριστιανικῆς Ἠθικῆς» καί σ' ἐμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους. Πῶς μπορούμε νά συμβιβάσουμε αὐτό τό ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας γιά τή συμπεριφορά τῶν μελῶν της μέ τή σύγκρουση, πού περιγράψαμε, μεταξύ ἠθικῆς καί ὄντολογίας; Τί εἶδους συμπεριφορά προσφέρει ἡ ὄντολογία μέσα στήν Ἐκκλησία; Μέ βάση ὅσα ἤδη εἶπαμε, θά μπορούσαμε νά διατυπώσουμε τίς ἀκόλουθες σκέψεις:

1. *Πρέπει νά διακρίνουμε μεταξύ ἠθικῆς καί ἥθους.* Ἡ ἠθική, ὅπως τήν περιγράψαμε, εἶναι ἓνα σύνολο ἀρχῶν καί κανόνων συμπεριφορᾶς, πού ἐπεξεργάστηκε καί διατύπωσε ἡ ἀνθρώπινη λογική εἴτε μόνη της εἴτε ὡς ἐρμηνεῖα κάποιου ὑπερβατικοῦ παράγοντος (τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ ἠθικοῦ ιδεώδους κατὰ Kant ἢ ἄλλης αἰτιολογίας ἀποδεκτῆς ἀπό τόν ἀνθρώπινο λόγο). Τό ἥθος δέν περνᾷ ἀπό τόν ἀνθρώπινο λόγο, ἀλλά διαμορφώνεται μέσα ἀπό *σύμβολα*, μέ τά ὁποῖα ἐπικοινωνεῖ μιά κοινότητα χωρίς λογική αἰτιολόγηση. Π.χ. ὅταν περνώντας ἔξω ἀπό μιά ἐκκλησία κάνω αὐθόρμητα τόν σταυρό μου, ἐκφράζω ἓνα ἥθος ἢ ἔθος τό ὁποῖο μεταφέρει ἓναν κώδικα συμπεριφορᾶς διά μέσου συμβόλων· τά σύμβολα αὐτά δέν αἰτιολογοῦνται λογικά (δέν ξέρω *γιατί* κάνω τόν σταυρό μου), ἀλλά ἐκφράζουν τήν κοινωνία μου μέ μιά κοινότητα, ἡ ὁποία καθιέρωσε ἓνα σύμβολο μέ τό ὁποῖο κοινωνοῦν τά μέλη της μεταξύ τους. Τό ὀνομάζουμε αὐτό ἥθος ἢ ἔθος διότι ἀπό τή νηπιακή ἡλικία μας *ἐθιστήκαμε* στό σύμβολο αὐτό, τό ὁποῖο διδασχθήκαμε ὄχι λογικά, ἀλλά μέ τή μίμηση, τήν ἐπανάληψη μιᾶς συμπεριφορᾶς, πού μεταφέρεται ἀπό τή μιά γενεά στήν ἄλλη ὡς κοινή συμπεριφορά ὄλων τῶν μελῶν της. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τό χειροφίλημα τῶν κληρικῶν, μέ τόν ἐκκλησιασμό, τοὺς λειτουργικούς τύπους κ.λπ. Σέ ὅλα αὐτά δέν μεσολαβεῖ ἡ λογική, ἐκτός ἐάν μεσολαβήσουν ἐκεῖνοι πού θέλουν νά μᾶς κάνουν «συνειδητούς χριστιανούς» (!). Πρόκειται γιά συμπεριφορά, τῆς ὁποίας δέν προηγεῖται κανένα ἠθικό «πρέπει».

Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ «ἠθική» ἴσχυε πάντοτε στόν ἀπλό πιστό λαό μας, ὁ ὁποῖος πῆγαινε στήν Ἐκκλησία ἀπλῶς γιατί ἔτσι ἔμαθε, δέν διανοεῖτο νά σκοτώσει τόν γείτονά του, γιατί ἔμαθε νά ζεῖ καί νά παίζει μαζί του ἀπό παιδί κ.λπ., χωρίς νά ἔχει κατὰ νοῦν κανέναν ἠθικό κώδικα, καμία ἠθική. Ἡ συμπεριφορά του προερχόταν ἀπό τό εἶναι του, ὅπως τό ἐννοεῖ ὁ Παῦλος ὅταν γράφει ὅτι πρέπει νά μήν ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, νά μήν πορνεύετε κ.λπ., ὄχι διότι αὐτά προσκρούουν σέ κάποιες ἠθικές ἀρχές, ἀλλά διότι *πεθάνατε καί ἀναστηθήκατε σέ μιά νέα ζωή μέ τό Βάπτισμα καί διότι «ἐστέ ἀλλήλων μέλη»*. Ἔτσι δέν ὑπάρχει ἓνα σύστημα ἠθικῶν ἀξιῶν πού ὑπαγορεύει μιά συμπεριφορά, ἀλλά μιά ὄντολογία πού συνεπάγεται ἓναν τρόπο ὑπάρξεως. Χωρίς αὐτή τήν ὄντολογία, δέν ὑπάρχει ἠθική.

2. *Δέν ὑπάρχουν ἠθικές ἀρχές γενικοῦ κύρους, πιό πάνω ἀπό τά πρόσω-*

πα. Καμιά ήθική αξία δέν δικαιολογεί τή θυσία ή τήν ταπείνωση ενός συγκεκριμένου προσώπου. Τό είναι ενός προσώπου είναι υπέρτερο κάθε ήθικης. Είναι πολύ πιο ιερό καί πιο απόλυτο τό νά υπάρχει απλώς ό άλλος, παρά τό νά είναι καλός. Αυτό τό διαπιστώνει κανείς όταν πεθάνει ένα αγαπημένο του πρόσωπο, του όποιου τά έλαττώματα τόν ένοχλοϋσαν όσο ζούσε: άς ξαναγύριζε στη ζωή, θά πει, καί δέν θά μέ ένδιέφεραν τά έλαττώματά του. Ή ύπαρξη ενός προσώπου που αγαπούμε είναι πολύ πιο σημαντική από τή συμπεριφορά του, ή όντολογία μπορεί νά καταργήσεί τήν ήθική στήν περίπτωση τής αγάπης.

3. *Οι ήθικές ιδιότητες δέν καθορίζουν τό είναι του ανθρώπου.* Αυτό είναι ένα πολύ σοβαρό ζήτημα καί αποκαλύπτει πόσο επικίνδυνη μπορεί νά αποβεί ή ήθική, όταν πάρει τή θέση τής όντολογίας. Συνηθίζομε νά λέμε ότι κάποιος είναι κλέφτης, έπειδή έκλεψε. Αλλά μπορεί μιά πράξη νά καθορίσει τό είναι ενός ανθρώπου; Άν αυτός που έκλεψε δέν κλέβει πλέον ή δέν θά κλέψει στό μέλλον, μπορεί τό είναι του νά καθοριστέί από μιά πράξη; Στην ήθικοκρατούμενη κοινωνία μας υπάρχει τό λεγόμενο «ποινικό μητρώο»: άν κάποιος καταδικαστέί για κάποια πράξη, αυτό τόν στιγματίζει για πάντα –ή ήθική έγινε όντολογία. Στην Έκκλησία όμως δέν είναι έτσι τά πράγματα. Καμιά πράξη, όσο άμαρτωλή καί άν είναι, δέν έχει για τόν άνθρωπο όντολογική σημασία. Ή άφεση των άμαρτιών που παρέχει ή Έκκλησία αποδεικνύει ότι τό είναι του ανθρώπου δέν καθορίζεται από τίς πράξεις του, διότι άλλιώς θά έπρεπε νά τόν χαρακτηρίζει ή άμαρτωλή του πράξη για πάντα. Όταν ό Θεός λέγει ότι «των άνομιών αυτών ου μή μνησθώ έτι», δηλώνει ότι ή άμαρτωλή πράξη μπορεί νά διαγραφεί από τή μνήμη του Θεού, που σημαίνει από τό είναι, τήν υπόσταση του άμαρτωλού, αφού ό,τι θυμάται ό Θεός υπάρχει καί ό,τι δέν θυμάται («ουκ οίδα ύμας») δέν έχει υπόσταση.

4. *Μόνον τά έσχατα δίνουν άληθινό είναι.* Στην αρχαία ελληνική τραγωδία ό άνθρωπος είναι δέσμιος του παρελθόντος του –όλα τά δεινά που του συμβαίνουν όφείλονται σε μιά αίτία του παρελθόντος. Αλλά στό Ευαγγέλιο, αυτό ανατρέπεται. Όταν ρώτησαν τόν Κύριο οι μαθητές Του άν ό έκ γενετής τυφλός ή οι γονείς του άμάρτησαν καί γι' αυτό γεννήθηκε τυφλός, ό Κύριος κατηγορηματικά τούς μετέθεσε τήν αίτία από τό παρελθόν προς τό μέλλον: «ούτε οϋτος ήμαρτεν οϋτε οι γονείς αυτού, άλλ' ίνα φανερωθί τά έργα του Θεού έν αυτό». Ένώ μιά ήθική πράξη αναφέρεται στό παρελθόν, τό άληθινό της νόημα κρίνεται καί αποκαλύπτεται στό μέλλον.

Νά λοιπόν σε τί συνίσταται μιά όντολογική ήθική. Στο νά βλέπουμε κάθε άνθρωπο ως έναν μελλοντικό άγιο, νά μήν τόν ταυτίζομε μέ τίς πράξεις του, νά μήν αφήνομε τήν ήθική νά καθορίζει τήν όντολογική μας σχέση μέ τόν άλλο. Έτσι ή ήθική από δικαιοσύνη γίνεται αγάπη. Ή δικαιοσύνη μας επιβάλλει νά αποδώσουμε στόν καθένα αυτό που δικαιούται: όποιος εργάστηκε δυό ώρες πρέπει νά πληρωθεί περισσότερο από εκείνον που εργάστηκε μιά ώρα, άλλιώς υπάρχει άδικία. Αυτό είναι δικαιοσύνη, αυτό είναι ήθική. Τό Ευαγγέλιο, όμως, τό ανατρέπει αυτό μέ τή γνωστή σε όλους μας παραβολή. Τό νά αγαπάς τόν άμαρτωλό ή τόν έχθρο σου, αυτό είναι ή

μόνη ήθική πού γνωρίζει τό Εὐαγγέλιο. Εἶναι ὅμως μιά ήθική ἀνορθολογική, μιά ήθική ἀνήθικη, μιά ήθική πού μᾶς ἐλευθερώνει ἀπό τήν αἰχμαλωσία μας στήν πράξη, πού κάνει τήν ήθική πράξη νά μή δεσμεύει τήν ἐλευθερία καί τήν ἀγάπη μας. Ὅταν ἡ ήθική δεσμεύει τήν ἐλευθερία καί τήν ἀγάπη μας, ὅταν δηλαδή μᾶς ὑποχρεώνει νά ταυτίζομε τοὺς ἄλλους βάσει τῶν ήθικῶν ιδιοτήτων τους, καί ὄχι ἀπλῶς καί μόνο βάσει τοῦ γεγονότος καί τῆς ἀλήθειας τῆς ὑπάρξεώς τους, δέν μπορεῖ νά χωρέσει μέσα της οὔτε τήν ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς, οὔτε τό «ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν», οὔτε τήν παραβολή τῆς ἄδικης ἀμοιβῆς τῶν ἐργατῶν, οὔτε τήν ἐπὶ τοῦ "Ὁρους ὁμιλία.

Τό συμπέρασμα, λοιπόν, εἶναι τοῦτο. Ἡ ήθική εἶναι ἀποδεκτὴ μόνο ὅταν ὑποτάσσεται στήν ὄντολογία, ὅταν πηγάζει ἀπό τήν ἀρχή ὅτι ὑπέρτατη ἀξία δέν εἶναι τό ἀγαθόν (Πλάτων) οὔτε ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ ἡ ὕπαρξη. Ἡ ήθική πού σέβεται τήν ὕπαρξη, πού μᾶς κάνει νά θέλομε τήν παντοτινὴ ὕπαρξη αὐτοῦ πού ἀγαποῦμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ήθικὲς του ιδιότητες, πού θεωρεῖ ὅλες τίς ἀρετές καί τίς ἀξίες σκύβαλα μπροστὰ στήν ὕπαρξη τῶν ἀγαπημένων μας προσώπων, μιά ήθική δηλαδή πού εἶναι ἔτοιμη νά θυσιάσει τὸν ἑαυτὸ της στήν ἀγάπη –αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ήθική πού θά μπορούσε νά συμβιβαστεῖ μέ τήν ὄντολογία.

Τό Εὐαγγέλιο καί ἡ Ἐκκλησία ὑπάρχουν γιὰ νά ἐλευθερώνουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ δουλεία τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου. Ὁ πολιτισμὸς μας ἀποστρέφει τό πρόσωπό του ἀπὸ αὐτό, καί κοιτάζει πῶς θά κάνει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πιὸ εὐχάριστη καί ἄνετη μέ τὴ βοήθεια τῆς ήθικῆς. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος γιὰ τὴν ἀθανασία καί ἡ ήθική ἀπὸ μόνη της δέν μπορεῖ νά τὸν σώσει. Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά τό προσέξει ἰδιαίτερα αὐτό γιὰ νά μή λησμονήσει τὸν ὄντολογικὸ προορισμὸ της. Ἡ ήθική θά ἀποτελεῖ πάντοτε ἓναν κίνδυνο γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ὅπως καί γιὰ τὸν ἄνθρωπο γενικά.

